
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET- EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

A nagyszőlősi és királyházi várak kutatásának 2007/2011-es eredményei

Kárpátalja területén hosszú évtizedeken keresztül csak elvétve folytattak várásatásokat. A 2007-es évtől kezdve az Ungvári Nemzeti Egyetem régészeti osztályának munkatársai ásátásokat kezdtek több vár területén. Ezek közül a nagyszőlősi és királyházi várak 2007. és 2011. év folyamán végzett kutatásának publikált eredményeit kívánjuk bemutatni.

A Felső-Tisza-vidék várai kulcsfontosságú emlékek a regionális történelem egyik kevésbé ismert korszakából, a középkorból. Törvényszerű, hogy éppen ezekkel a várakkal kapcsolatos jó néhány legenda, valamint írott forrás, amelyeknek az elemzése a régészeti adatokkal kiegészítve lehetőséget ad a történelmi múltjuk rekonstruálására.

A Felső-Tisza-vidék északkeleti régiójában található várakról ez idáig nagyon keveset tudtunk. Rendszeres ásátások csak a nevickei várban zajlanak, ahol 1991 óta állandó feltárások folynak *Olekszandr Vasziljovics Dzembasz* vezetésével.¹ A szerednyei, ungvári és munkácsi várakban eddig csak szondázó ásátásokat végeztek. Az Ungvári Nemzeti Egyetem régészeti osztályának munkatársai a 2007-es évben megkezdték az egymástól 10 km-re fekvő szőlősi és királyházi várak hiánypótlónak tekinthető régészeti feltárását.

A nagyszőlősi vár (Kankó vár) a hasonló nevű város keleti peremén található, a Feketehegy lábánál. Az erődítmény négyzet alakú és a sarokbástyás várak kategóriájába tartozik. A váron kívül az épületegyüttes részét képezi egy kápolna, valamint egy templom is. A vár régészeti feltárásának során három kutatóárok (2x3 m) készült annak területén, illetve egy (2x2,5 méteres) a kápolnában. Az első kutatóárok az északnyugati fal belső oldalán

1. Dzembasz O. V.: Előzetes jelentések a nevickei vár feltárásáról. In.: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve. Nyíregyháza, 1999. 267–312. o. Дзембас О.: Хронологічні горизонти пам'ятки Невицький замок Іп.: Закарпатський краєзнавчий музей. Науковий збірник. Ужгород, 2004. – Вип. VI. 180–190. с. Дзембас О.: Стан археологічного дослідження пам'ятки архітектури національного значення «невицький замок». Іп.: Закарпатський краєзнавчий музей. Науковий збірник. Ужгород, 2012. – Вип. XII. 41–70. с.

húzódik. A feltárás során a következő rétegek váltak ismerté: A felső 0,2 m vastag, jelentősen összepréselt szürke agyag, mely alatt barna földréteg húzódott (0,2–0,4 m). Ezt követte a 0,2 m-es sárga murvás réteg, mit ismét egy agyagos réteg váltott fel. Az árok délkeleti falánál 0,7 m mélységben kötörmelék került elő. Ez alatt helyezkedett el egy sötétszürke földréteg 0,7–1,1 m mélységben, amit egy sárga színű agyagréteg vált. Az agyag alatt sziklás felszín húzódik, ezen a szikla talapzaton állnak a várfalak alapjai.

Az első kutatóárok régészeti leletei arról tanúskodnak, hogy a vár területe már a késő bronzkorban is lakott volt. A legelső agyagrétegből előkerült tűzhelymaradvány és a körülötte elhelyezkedő „tapasztott” kerámiatörmelék a késő bronzkori sztánfalvi kultúrához tartozik (i. e. XIV–XII század). A vár XIII. század végi építését követően rövid idővel később falát lerombolják, amit a feljebb (0,7 m) található kötörmelékes réteg bizonyít. A szintén ebből a rétegből előkerült kerámia töredékek vizsgálatából kiderült, hogy készítésük és használatuk ideje a XV–XVI. századra tehető. Ez azt bizonyítja, hogy a vár falának első lerombolása valamikor a XVI. században következett be. A várat pusztulás után ismét újjáépítik, melyet megelőzően kiegyenlítik területének térszinkülönbségeit. Feltehetően ekkor keletkezett az ásás során feltárt sárga murvás réteg. Ebből a rétegből került elő egy patkó, szögek, és két kerámia töredék. Mindez arról tanúskodik, hogy az újjáépítést követően ismét pezsgő élet volt a várban.

A második számú kutatóárok a várudvar központi területén található egykori főépületen belül, az északi bástya szomszédságában készült. A feltárás során ugyanazok a metszési rétegek rajzolódtak ki, mint az elsőnél. A legelső rétegből szintén késő bronzkori kerámiatöredékek bukkantak elő, míg a középkori leletek közül megemlíthetők néhány kerámia kancsó darabjai (XV. század), valamint vasszögek.

A harmadik kutatóárok az első számútól 14 méterre, a délkeleti irányban található várfal mellett készült. A rétegtani kép szintén megegyezik az első ároknál megadottal. Az alsó rétegben a sztánfalvi kultúrához tartozó kerámiatöredékek, a felső rétegekből középkori kerámiadarabok kerültek elő.

A negyedik számú kutatóárkot a már említett helyen, a vártól 30 m-re északnyugati irányban elhelyezkedő kápolna területén ásták. A feltárás során kirajzolódó legfelső réteg (0–1 m) nem tartalmazott értékelhető régészeti leleteket. Az alatta elhelyezkedő rétegből (1–2,9 m) nagy andezit kötőmbök és vakolatmaradványok kerültek elő. Ez alatt húzódott a legelső humuszos-agyagos réteg, melyből néhány kerámiadarab került elő. A kerámiaedény töredékek vizsgálata során megállapítást nyert, hogy azok készítése a XIII–XIV. századra tehető. Hasonló kerámia leletek a mai Kelet-Szlovákia terü-

letén ismertek. A szentély feltehetően egy korábban részlegesen lerombolt torony helyére épült. A bástya lerombolása során keletkezett törmelék a későbbi szentély építésére és a belső szintér feltöltésre használták fel.

A régészeti feltárás eredményeként megállapítható, hogy a vár területe már az i.e. XIV–XII. század folyamán lakott volt. A bronzkori telep még semmilyen erősítéssel nem rendelkezett. A vár és a mellette egykoron létezett különálló őrtorony a XIII–XIV. században jött létre. Falainak átépítésére a XVI. században került sor, pusztulásának pontos időpontjára a régészeti leletek nem adnak választ.

A királyházi vár (Nyalábvár) a hasonló nevű település mellett helyezkedik el egy magas domb csúcsán. A vár trapéz alakú, az udvar közepén egy kúttal. A vártól 30 méterre délkeleti irányban egy háromszög alakú őrtorony áll (mérete 10,15 x 9,65 méter), mely a várba vezető utat ellenőrízti. A vár első írásos említése 1279-ből való.² Területén ez idáig nem folytattak régészeti feltárást. A jelen ásátás során két kutatóárok készült egyenként 3 x 2 méter átmérőjűek. Az első számú kutatóárok a vár területén, annak DK falánál, míg a másik a váron kívül, az úton lévő mélyedésben van.

Az első kutatóárokból a következő rétegek váltak ismertek: a felső réteg 0–0,7 méter vastagságú, színe sötétszürke, melyből jelentős mennyiségű csont és kerámialelet került elő. A kerámiák között egyedi lelet egy középkori pohár darabja, melyhez hasonlót eddig nem találtak a vidéken. A pohár a középkori Moraviában készült. Az előkerült kerámiadarabok legkorábbi készítésének ideje a XIV. század, a feltárt réteg kora a XV–XVI. század közé tehető. A jelen ismeretek szerint a Moraviából származó kerámiák elterjedésének legkeletibb határa a Királyházi vár. A következő feltárt réteg 0,7–1,1 méter között húzódott, színe és anyaga fekete humusz. A rétegből ismét számos kerámiadarab és fegyvermaradványok (számszerij, nyílhegyek) kerültek elő. A réteg keletkezése a XV–XVI. század első felére helyezhető és keletkezése összeköthető a vár ez idő tájt lezajlott valamely ostromával. A következő 1,8–2,1 méter mélységben elhelyezkedő réteg anyaga sárga agyag, építkezési törmelékkel keverve. Ebből a rétegből (2,05 méter) került elő egy Albert magyar király idejéből származó pénzérme. Az építési törmelék arra utal, hogy az említett időben (a XV. század első fele) a várban jelentős építkezések zajlottak. A törmelék alatt elhelyezkedő legelső rétegből származnak (2,4 méter) egy 32 cm átmérőjű kerámiaedény darabjai. A kerámia anyaga grafitos agyag. Keletkezésének ideje nem meghatározott.

2. Ismereteink szerint nevének első írásos említése 1315-ből származik. Vö. Komáromy András: Nyalábvár és uradalma. Századok, 1894. 499. o. Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. 171. o.

A második számú kutatóárokban három réteg különböztethető meg. A felső sötétszürke humuszos agyag, alatta barna színű agyag, míg a legalsót folyami kavics képezte. A felső két rétegből számos kerámiamaradvány és különböző állapotú csont vált ismerté. A középső rétegből származó né-mely kerámia formailag hasonlít a Kiskopány (ukrán neve: Мала Копаня) településen talált késő középkori kerámia leletekhez, mely alapján elkép-zelhető, hogy a vár felépítését először itt tervezték, egy erős dák erőd meg-maradt alapjain. Végül mégsem Kiskopányban épült fel a vár, melynek oka a vízhiányban keresendő. □ Az ásatás során előkerült három pénzérme is. Az egyik (1 m) II. Miksa érmeje 1577-ből, a második (1,3 m) I. Ferdinánd dénárja 1553-ból, míg a harmadik Mátyás dénárjának egy darabja. A régé-szeti vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a vár építése valamikor a XIII. század végén, esetleg a XIV. század elején történt. A falainak átépítésére a XV. század közepén került sor.

2011-ben újabb ásatásokra került sor a királyházi várban. A feltárások során két kutatóárok készült a várudvaron és egy a váron kívül. (A kutató-árkok számozása a 2007-ben megkezdett sorszámok folytatását képezi – a szer.). A harmadik számú kutatóárok a váron belül helyezkedik el (6x4 m) és kapcsolódik a 2007-es évi ásatás egyes számú kutatóárkához. A rétegek vastagsága 6,2 m, melyen belül két szintet különböztetünk meg. A rétegek közötti határt jelen esetben az ásatás során feltárt épületegyüttes két építési szintje határozta meg. Az első szint (0-3,4 m) feltárása során előkerült épü-let maradványai a XVI. században épültek. A feltárás során kerámiatörme-lékek, zöld színű padlóburkolat és fémkészítmények kerültek elő. A leletek minden esetben építési törmelék környezetében helyezkedtek el. A kerámia maradványok arra utalnak, hogy az edények valamikor a XVI–XVII. század folyamán készültek. A fémtárgyak között szerepel egy muskéta más lőfegy-vermaradványokkal, valamint számszerj tartozekek és vasszegek.

A második szinten (3,4–6,2 méter), az épület feltárása során bizonyítást nyert, hogy az korábban, egy lekerekített formájú torony falait képezte. Erre épült rá a XVI. században a fentebb tárgyalt első szint építménye. A torony belső átmérője 6 méter. A feltárás során szintén előkerültek különböző színű és mintájú kerámiadarabok, melyekhez hasonló a felső rétegekben is előfor-dult. Hasonló kerámia edényeket a XVI. században készítettek. Következ-tetésként megállapítható, hogy a feltárt leletek alapján az épületegyüttes a XVI. században keletkezett, a nagymennyiségű építési törmelék pedig a vár 1671–1672. évi lerombolásakor jött létre.

A negyedik számú kutatóárok (3x2 méter) szintén csatlakozik az első számú kutatóárokhoz. Két oldalról kőfal határolja és három rétegre oszt-

ható. Az első réteg (0–1,2 méter) két szintből áll. A felső sötétszürke agyag és az alatta lévő fekete humuszos, gazdag kerámia és állati csontmaradványokkal. Előkerült még egy üvegdíszítésű bronz és egy 1,1 cm átmérőjű vasgyűrű. A kerámiadarabok vizsgálata azt bizonyította, hogy az edények a XVI–XVII. században készültek.

A második réteg (1,2–2,2 méter) sárga színű agyagrétege szintén a XVI. századból való kerámiadarabokat, két zöld színű csempedarabot, egy üveg-edényt, vasszegeket és egy bronz gyűrűt őrzött meg az utókornak.

A harmadik rétegből (2,2–4,7 méter) csak építési törmelék került elő.

Az ötödik számú kutatóárok (4x4 méter), észak–déli orientáltságú. Délen a réteg vastagsága 1,1 méter, északon 2,5 méter. Az ároknak két szintjét különböztethetjük meg. Az első szint (0–0,5; 2 méter) elsősorban építési törmeléket, agyag és fémlelteket tartalmazott. A kerámiák színe többnyire barna-világosbarna, olykor zöld, vonalas díszítéssel. Szintén előkerült a XVII. századból való három kályhacsempe és két darab zöld színű padló-csempe töredék. A leletek között található egy lőfegyver maradványa is.

A második szinten (0,6 méter vastagságú) a kerámiadarabok és fém tárgyak mellett előkerült egy bronz brosstű, egy medál, és négy darab pénzérme. A 3,7 cm hosszúságú brosstű a XIV–XVII. század közötti időben készült. Az 1,78 g tömegű és 1,7 cm átmérő, kör alakú bronz medál egyik oldalán a rajta lévő arcképen körbe a „S.FRANCI.XAVR.” felirat olvasható, míg a másik oldalán szintén egy portrén körbe a „S.IGNA.SIS.” felirat látható. A medál készítése a XVII. század közepére helyezhető. Míg végül a négy előkerült érme közül három magyar és egy lengyel készítésű. A lengyel ezüst érmét az 1501-1506 között uralkodott Jagelló Sándor verette Krakkóban. A következő, Kassán készült rézpenzt Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) verette. A harmadik érme valamikor I. Ulászló (1440–1444) magyar király, vagy Hunyadi János (1446–1453) kormányzósága alatt készült, anyaga réz. Míg az utolsót, egy réz dénárt II. Ferdinánd (1618–1637) verette Körmöcbányán.

A 2011-es feltárás eredményei megerősítik a 2007-es ásatás után született megállapításokat, mely szerint a vár építése a XIV. század elejére datálható. Ebből a korból viszonylag kevés régészeti lelet került elő. A XVI. század első felében a várat átépítik, mely építkezés nyomai a vár egész területén jól követhetők. A várat a feltárás során előkerült tárgyi emlékek tanulsága szerint a XVII. században lerombolják és területe lakatlanná vált.

Összességében elmondható, hogy a nagyszőlősi és királyházi várak ásatásai fontos szerepet játszanak a kárpátaljai és a nemzetközi várkutatás területén. Az előkerült leletek lehetőséget biztosítanak a várak múltjainak pon-

tosabb rekonstruálásához és választ adhatnak azon kérdésekre, melyekről az írott források csak szűkszavúan értesítik a történelemkutatókat. Az előkerült leletek betekintést nyújthatnak a várak egykori gazdasági, kereskedelmi és a háborúk által terhelt mindennapi életébe. Egyezés mutatkozik a régészek által megrajzolt vártörténeti kronológiák és az ez idáig ismert, hiteles forrásokon alapuló vártörténetek között.³ Az ásatások egyúttal végérvényesen megcáfoltak néhány olyan feltevést, melyek a várak történetéről születtek az idők során.⁴ A Kárpátaljai várak ásatásainak eredményeit az Ungvári Nemzeti Egyetem Carpatica (Карпатика) c. kiadványa rendszeresen bemutatja. Ez alól csak néhány tanulmány képez kivételt.⁵ A publikációk nyelve legtöbb esetben orosz, ami szintén indokoltá tette a jelen ismertetés magyar nyelven történő közreadását.

Прохненко И.А., Мойжес В.В., Гомоляк Е.М.: Результаты исследования Виноградовского и Королёвского замков в 2007 году. Карпатика. Выпуск 36. Ужгород, 2007. (219–255 о.) / Результаты исследования Королёвского замка в 2011 году. (A nagyszőlősi és a királyházi várak kutatásának 2007, és 2011-es eredményei) Карпатика. Выпуск 40. Ужгород, 2011. (213–233 о.)

Székely Gusztáv

-
3. A két külön helyszínen előkerült régészeti leletek hasonlósága önmagában nem bizonyíthatja a megfogalmazott feltevést. A kerámiák amúgy is egy olyan időben mutatnak azonosítást, amikor a vár már megépült. A kiskopányi feltárásokra és tájékoztató irodalomra ld. Kolníková E., Kotigoroško V.: Der dakische Burgwall Malaja Kopanja am oberan Theisgebiet im Lichte der Münzfunde. In.: Miscellanea numismatica antiquitatis. Bucaresti, 2008. 125–134. o. Котигорошко В.Г.: Результаты исследования малокопаньского могильника. Карпатика. Вып. 39. Ужгород, 2010. 58–75. o.
 4. Ezek között említhető meg a fentebb idézett Komáromy A. – Nyalábvár és uradalma c. tanulmánya, illetve Ozsváth Lajos – Királyháza korok váltóin c., 1995-ben megjelent monografikus írása.
 5. A feltárások eredményei alapján pl. megdőlt Поп И. И. és Поп Д. И. a szőlősi vár keletkezéséről és korai történetéről szóló azon elmélete, mely a mai vár helyén a IX. században, a magyar honfoglalást megelőzően, egy szláv fejedelem rezidenciájául szolgáló földvár létezését vélte bizonyítottnak. Vö.: Поп И. И., Поп Д. И.: В горах и долинах Закарпаття. М., 1971. 76–77. o. Поп И.: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2001. 116. o.